

ВЪВЕДЕНИЕ В СИТУАЦИОННИЯ ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ АНАЛИЗ

Тодор Кобуров¹

Резюме

Ситуационният политически анализ е специфична научна област, която попада в системата на политическите науки и се изучава в рамките на международните отношения. Ролята на ситуационния политически анализ е от голямо значение когато трябва да се извърши оценка на политическото действие и необходимостта от неговото ограничаване във времена на криза. Това е основа и предпоставка за анализ на дългосрочните политически процеси.

Ключови думи: *Международни отношения, Международна сигурност, Анализ на външната политика, Външна политика, Управление на кризи.*

INTRODUCTION TO FOREIGN POLICY SITUATIONAL ANALYSIS

Todor Koburov, Institute of State and Law – Bulgarian Academy of Science²

Abstract

The situational political analysis is a specific scientific area, which falls within the system of the political sciences and is studied in the framework of international relations. The role of the situational political analysis is of great importance when an evaluation of the political action and

¹ Доц. д-р. Тодор Кобуров, Институт за държавата и правото – БАН, todor_kobourov@yahoo.com. Тодор Кобуров е завършил СУ „Св. Климент Охридски“, специалност политология през 1991 г. Доктор по политология (1996 г.). От 2010 г. е доцент в Института за държавата и правото при БАН по научната специалност „Международно право и международни отношения“ с тема на хабилитационния труд „Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността“. Изнасял е лекции по международни отношения в СУ „Св. Климент Охридски“ и по международна и национална сигурност в ПУ „Паисий Хилендарски“, както и по политология и международна политика в ЮЗУ „Св. Неофит Рилски“. Началник на Ситуационния и информационен център на Министерство на отбраната и експертен представител на министерството в Съвета по сигурността към Министерския съвет на Република България по време на кризата в Косово (1999 г.) и кризата в Македония (2001 г.). Има дипломатически опит като съветник в политическата служба на българското посолство в Берлин, ФР Германия (2003-2007 г.), и в Сараево, Босна и Херцеговина (2012-2016 г.). Специализирал е в Института за мирни изследвания и политика за сигурност към Хамбургския университет (IFSH), ФР Германия. Член на международния редакторски борд на списание „Information Technologies and Security“ и на редакционния съвет на Научни трудове на Института за държавата и правото.

² Assoc. Prof. Todor Koburov, Institute of State and Law – Bulgarian Academy of Science, PhD in Political Science, Sofia University. From 1995 to 1999 consequently: specialist, expert, senior expert, chief expert, head of section and head of department at the Ministry of Defense, Security Policy Directorate. From 1999 to 2003 - head of the Situation and Information Centre of the Ministry of Defense. From 2003 to 2007 was counselor at the Embassy of the Republic of Bulgaria in Berlin, Germany. He works from 2010 at the Institute for State and Law in Bulgarian Academy of Science. From 2012 to 2016 Todor Koburov was counselor at the Political Office of the Embassy of the Republic of Bulgaria in Sarajevo, BiH, todor_kobourov@yahoo.com

the necessity of its limitation in times of crises should be performed. It is a basis and a prerequisite for an analysis of long-term political processes.

Keywords: *International Relations, International Security, Foreign Policy Analysis, Foreign Policy, Crisis Management.*

Когато подхождаме към изследването на даден външнополитически проблем и се опитваме да го анализираме с методологията на социалните науки, сме изправени пред *две основни възможности*.

Първата възможност е да се подходи към темата в справочен вид като се представят основните политически факти, основните проблемни области и събития без да се навлиза в спорни и политически дискуссионни въпроси. Вероятно един такъв подход има своите научни и логически основания и редица автори биха предложили подобна съвършена и политически коректна конструкция. Това обаче би било твърде несправедливо към читателя, а и към самия изследовател, защото ще бъде проява на голяма доза страх, а и резултатът ще бъде отрицателен – читателят няма да научи нищо съществено, а към социалните науки ще бъде прибавен още един сух, справочен труд.

Втората възможност е авторът открито да сподели това, което мисли, както и да предложи идеи, които са плод не само на теоретични усилия, но и на лични преживявания – без претенции за всеобхватност. Мисля, че втората възможност е за предпочитане от добросъвестния изследовател.

Що се касае до *ситуационния външнополитически анализ* – това е специфична научна област, която изисква добро познаване на системата на международните отношения и международната сигурност.³

Съществува масово разпространен мит, че международните отношения се движат и регулират от системата на международното право. Този мит е залегнал в много учебници – както класически, така и алтернативни, както на т.нар. „западни автори“, така и на определени българските автори. За разпространението на подобен мит има много основания и аргументи – а те често изглеждат и съвсем логични – международните отношения са регламентирани нормативно и от тази гледна точка приоритет в системата на международните отношения би следвало да има правото.

Теоретични и методологически предпоставки

Външнополитическият процес, водещ до вземането на решения в областта на международните отношения и международната политика, е *социален процес*, в който участват както отделни личности, така и групи, институции, държави, медии и дори обществото като цяло. Този процес би могъл да бъде отражение на определени нормативни предпоставки и съдържание.⁴ Той наистина изисква знания за нормативната страна на международните отношения.

Един обективен анализ изисква познаването на системата от международноправни норми, но и на *политическите аспекти* на международните отношения. В началото на ХХІ век и особено след пандемията с вируса, причиняващ заболяването Covid – 19, ние наблюдаваме формирането на нова политическа действителност, която трябва да бъде анализирана с нови методологически подходи.

³ Основните идеи за Ситуационния външнополитически анализ са развити в монографията на Кобуров, Тодор. Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността. Издателство „Кинг“, С., 2009г. [Koburov, 2009]

⁴ Вж. Klaus von Beume, Ernst-Otto Czempiel, Peter Graf Kielmansegg, Peter Schmoock. Politikwissenschaft – eine Grundlegung. 1987.

Разпространението и последствията от разпространението на вируса показва, че са възможни сценарии, които далеч надхвърлят въображението на един добросъвестен изследовател, а дори и въображението на един фанатичен терорист. Нима можеше някой да си представи или да предвиди, че инфекциозна болест може да поразии премиери, президенти и министри – и то едновременно в няколко държави. Подобно развитие на ситуацията в света поставя не само *изследователите*, но и *управляващия елит* пред много сериозни предизвикателства и нови изисквания за намиране на решения на обществените, политическите и международните проблеми.

В самата международна система настъпиха безпрецедентни динамични промени и изследователите заговориха за ново отношение и нов подход към категории като „мир“ и „сигурност“. Въпросът за здравеопазването е въпрос за сигурността – настоящата криза отвори отчетливо и осъзнато тази теза.

Същевременно, все по-често на преден план се лансирана тезата за „силовия характер“ на международните отношения. Говори се за „конвенционални методи за сила“, „икономическа сила“, но и за т.нар. „мека сила“.⁵ А силовият характер на международните отношения не се гради върху нормите на международното право, а върху реалности и доктрини, които са свързани с политически и най-вече с икономически интереси.

Успоредно с това, силовият характер на международните отношения, както и всички други социални отношения трябва да се разглеждат и анализират в *ПРОЦЕС И РАЗВИТИЕ*. Те изискват умения и познания за методологията при конструиране на социалния анализ.⁶ Изискват познания в областта на различни науки – като се започне от философията, социологията, икономиката и се стигне до историята, археологията, антропологията и т.н.⁷

Навсякъде по света днес ставаме свидетели на нарушаването на политическите, социалните и гражданските права на човека, било то чрез политически натиск от най-различен вид или чрез предизвикването на кризи, конфликти, войни, бедствия, миграционни вълни и противопоставяне от най-различен характер. Международните отношения и външнополитическият процес обаче винаги се вписват в един определен стратегически хоризонт (съзнателно или несъзнателно). За да бъде изследван подобен хоризонт, както и за да бъдат обхванати тенденциите на този хоризонт, е необходим *ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРЕН ПОДХОД*. Т.е. съчетаването на методологичните подходи на различни науки – право, социология, политология, икономика, философия и т.н.

По този начин ние навлизаме неусетно в изключително сложна ситуация, при която решенията на проблемите се търсят на границата между различни науки – международното

⁵ Вж Джоузеф Най младши, *Бъдещето на силата*, ВИ, 2013 г. [Nay, 2013]

⁶ Вж по тази тема Йордан Дойков, *Методологическо конструиране в социалния анализ*, Том 1. За познанието, опита и практиката, Издателство „Парадигма“, София, 2019 г. Вж също Тодор Кобуров, *Международни отношения и международна политика в региона на Югоизточна Европа: Разпадане на СФР Югославия и установяване на дипломатически и консулски отношения на Р България с Босна и Херцеговина (студия)* в: *Научни трудове на Института за държавата и правото*, том XI, *Актуални правни проблеми*, под общата редакция на проф. д.ю.н. Цветана Каменова, София, 2015 г., съставители: проф. д-р Ирена Илиева и доц. д-р Тодор Кобуров. [Doikov, 2019]

⁷ В книгата „Гетите, които обезсмъртяват. Откритията в духовната и политическата столица на Гетите „Даусдава-Хелис“, Издателство „Захарий Стоянов“, 2019 г. (стр. 21-22), известният български археолог проф. д-р Диана Гергова дава следното почти библейско описание за качествата, които трябва да притежава „жрецът-пророк“, който стоял най-близо до тракийския цар: той трябва да бъде обучен във всички области на философията, етиката и физическите науки; да бъде отучен от варварските обичаи и да живее в хармония със законите на природата; да бъде въведен в логиката и да бъде издигнат духовно над другите народи; да познава теорията на 12-те знака на зодиака, да наблюдава планетите и всички тайни на астрономията; как орбитата на светлината се издига и залязва; как размерите на огненото колело на слънцето се отнасят към тези на земята и какви са имената и знаците на 346 звезди, които пресичат небето от изток на запад – все качества, които струва ми се, трябва да притежава и един съвременен изследовател на международните отношения (бел. авт.) [Gergova, 2019]

право и политологията от една страна, политологията и икономиката от друга, правото и социологията от трета, политиката и философията от четвърта и т.н. Шансът да се направи обективен анализ на съвременните проблеми на международните отношения и международната политика е не като се ограничават изследователските опити на представителите на една или друга научна дисциплина, а като се търсят пресечни точки между тях, интердисциплинарен подход и обединяване на усилията на различните изследователи за обективни оценки и изводи по проблемите на нашето минало и съвременност.

Дисциплината „международни отношения“

В България дисциплината „международни отношения“ се изучава от относително дълго време, като проблемните ѝ области се засягат и в други дисциплини - *политологията, икономиката, социологията, историята, географията, културологията, публичната администрация и т.н.*

Както отбелязва френският изследовател Франсоа Константен, *международните отношения в най-добрия случай са обект или дори особена форма на социални отношения, които биха могли да се развият в толкова различни области, че покриват почти изцяло полето на социалните и хуманитарните науки.*⁸

*Понякога дори е трудно да се прекара точна граница между вътрешната и външната политика. Може ли например да се разбере американската политика в Близкия Изток, ако не се вземат предвид някои вътрешнополитически критерии? Може ли да се изясни международната политика на Китай, без да се отчете историческото измерение? Може ли да се анализира политиката на Русия, като не се използва никакъв икономически критерий? Би могло да се посочат още примери, които ще ни отведат до заключението, че международните отношения трябва да заимстват от всички тези дисциплини, за да стане възможен напредъкът в опознаването на света.*⁹

От тази гледна точка френският изследовател Паскал Бонифас извежда целта на дисциплината „международни отношения“ като такава, която трябва да осигури няколко помощни средства за разбиране на външния свят. Външният свят дава отражение върху ежедневието и границата между националното и интернационалното все повече се заличава, затова е необходимо *академичните международни отношения да се освободят от маргиналността си.*¹⁰

Позволявам си всички тези въвеждащи бележки, защото смятам, че всеки опит за изследване на международните отношения трябва да бъде:

- обективен;
- подробен;
- задълбочен и разкриващ цялата картина на тази проблематика,
но същевременно да бъде и:
- достъпен и разбираем за читателите.

В класическия учебник по политически науки, съставител на който е германският професор Херфрид Мюнклер, дисциплината *международни отношения* е разгледана като субдисциплина на политическата наука заедно с такива дисциплини като *история на политическите идеи, нормативна/икономическа политическа теория, сравнителна политология, вътрешна политика, политическа социология и политическа култура.*¹¹

⁸ Цит. от книгата на Паскал Бонифас, *Съвременната геополитика*, С., 2007, стр.14-15. [Bonifas, 2007]

⁹ Пак там, стр. 15.

¹⁰ Вж пак там, стр. 15.

¹¹ Muenkler, Herfried (Hg.), *Politikwissenschaft Ein Grundkurs*, Reinbek bei Hamburg, 2. Auflage August, 2006.

В рамките на дисциплината „международни отношения“ са структурирани 3 основни поддисциплини:

- външна политика и политика за сигурност;
- изследвания за развитието;
- международни организации.

Политическата наука е представена в 3 основни части:

I част: История, актуално състояние и методи на политическата наука;

II част: Субдисциплини на политическата наука, в която влизат така описаните вече седем субдисциплини;

III част: Практика на политическата наука, в която влизат 3 основни глави: 1. Политологът – повече от една професия; 2. Да се работи с научни средства; 3. Индекс на политическата наука – където много подробно са разгледани портали и линкове по политически науки, изследователски институти и възможности за научна работа, политически съюзи и професионални организации на политолози, архиви и база данни, както и подробен списък на списания по политически науки.

Струва ми се, че представянето на съдържанието на един подобен учебник е изключително полезно като въведение, тъй като навлизането в материята на международните отношения и ситуационния външнополитически анализ всъщност е дълъг процес, при който въпросите ще бъдат много повече от готовите отговори.¹²

В България преподаването на международни отношения като самостоятелна дисциплина започва в Софийския университет в Юридическия факултет през 1947 г.¹³ По-късно, дисциплината започва да се изучава и в други висши учебни заведения – от 1976 г. тя се изучава във Висшия икономически институт „Карл Маркс“, като по този начин се слага началото на специализираната подготовка на специалисти по международни отношения и външна политика в страната.

Днес в различните ВУЗ в рамките на международните отношения се развиват и лекционни курсове на теми като: теория и история на международните отношения, теория на външната политика, външнополитически анализ и прогнозиране, международни спорове и конфликти, външна политика на България, управление на многонационални кризи и др.

Международна политика в условията на криза

Необходимо е да се спрем и на още няколко основни категории, които да ни послужат като отправна точка за по-нататъшния анализ.

Връзката между международните отношения и международната политика не е инцидентна – редица теоретични школи изследват тази връзка и взаимодействие.¹⁴ Централна категория в международната политика е понятието „интерес“, което влиза в обществена употреба още през XVI век. То идва от италианската дума „*interesse*“ и буквално означава „*между това*“. Въпросът „*Какъв е моят интерес?*“ е латински вариант на въпроса „*Какво има за мен там вътре?*“.

¹² Вж също за по-обща ориентация следната литература: Леонтиев, Василий. Есета по икономика. С., 1994. Фридман, Милтън. Икономическата и политическата свобода. Сп. Панорама, год. XIII, кн. № 1, 1992. [Fridman, 1992]. Klaus von Beume, Ernst-Otto Czempiel, Peter Graf Kielmansegg, Peter Schmoock. Politikwissenschaft – eine Grundlegung. 1987. Lukes, Steven (ed.). Power. New York Univ. Press 1986 и студията в същия сборник на Talcott Parsons, Power and the Social System

¹³ Вж Стефанов, Г. Теория на международните отношения, С., 1997 г., както и изследването на проф. Н. Бояджиева, реализирано за Smith Richardson Foundation, USA. [Stefanov, 1997]

¹⁴ Вж например Hedley Bull, The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics, Columbia University Press, 1977, както и трудовете на Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane and Stephen D. Krasner. Вж също Георги Стефанов, Благой Видин, Юлия Захариева, Пламен Пантев. Международни отношения, международно право, дипломатия. Кратка енциклопедия, София, 2001. [Stefanov..., 2001]

Известният политолог Харолд Ласуел е написал една класическа книга, която е озаглавил: „Политиката: Who gets What, When and How?“.

В миналото политическите теории често се развиваха на базата на една единствена ценност.¹⁵ Почти петнадесет столетия повечето политически теории са се занимавали с проблема за справедливостта, т.е. те са се опитвали да намерят най-доброто разпределение на властта, отговорностите и възнаграждението в едно общество, така че това да е в интерес на всички.

От XVI век насам политиката започва да се занимава с проблема за властта, като особено представителни са изследванията на автори като Макиавели и Томас Хобс. Т.е. въпросът вече е съсредоточен върху действителното, реалното разпределение на властта, отговорностите и възнагражденията в една общност. Властта се превръща в ключова ценност, чрез която всеки може да се домогне до останалите ценности.

През XIX век, по времето на Наполеоновите войни и след това, както и по-късно, през XX век, след Втората световна война, някои автори се опитват да представят политиката като стремеж към стабилност. Други насочват своето внимание към такива аспекти, като промяната и развитието и отново свързват тези понятия с една единствена ценност. Нито една теория обаче не може да обхване правилно картината на многостранност и многоаспектност на политическия процес и неговите многобройни изненади.

Според Карл Дойч, Харолд Ласуел съществено се е доближил до реалността, представяйки осем основни ценности, към които всеки човек се стреми: власт, знание (образование), богатство, здраве (благосъстояние), професионална квалификация, симпатии (Zuneigung), честност (почтеност, добросъвестност) и престиж. Повечето хора и групи се стремят не само към тези основни ценности, но и към такива ценности, каквито са сигурността и мира.

Опит за дефиниция на международната политика:

1. *Международната политика обхваща най-общо наднационалната политическа област, която се занимава с отношенията между държавите, както и свързаните с това норми, правила и институции.*¹⁶

2. *Международната политика е дисциплина в рамките на политическата наука, която се занимава преди всичко с международните отношения и международните организации, с външната политика, с политиката за сигурност и с мирната политика, както и с развитието на съответните теории в тази област.*¹⁷

Ключови понятия за целите на изследването:

- политика – диалектическа връзка на общото, особеното и единичното; търсене и съчетаване на общия и частния интерес;

- политиката – изкуство на възможното;

- политика – интереси - ценности.¹⁸

Необходимо е да бъдат разгледани и някои общоприети теоретични определения за **криза и регулиране на кризи.**

¹⁵ Пак там, стр.20.

¹⁶ Schubert, Klaus. Politiklexikon, Bonn, 2007, s. 147.

¹⁷ Пак там, с. 147.

¹⁸ Вж по-подробно следната литература: Вебер, Макс, Ученият и политикът, С., 1993. Владикин, Любомир. Общо учение за държавата. С., 1992. [Veber, 1992] Гълбрайт, Джон Кенет. Анатолия на властта. С., 1993. [Galbrayt, 1993] Дал, Робърт. Съвременният политически анализ. С., 1996. [Dal, 1996] Семов, Минчо. Политиката – теория и история. С., 1984. [Semov, 1984] Фелтъм, Ралф Джордж. Дипломатически наричник. С., 1995. [Feltam, 1995] Deitsch, Karl W. Staat, Regierung, Politik, Freiburg, deutsche Ausgabe 1976. Fetscher, Iring. Politikwissenschaft. Begriffe Analysen Theorien. Ein Grundkurs. Hamburg, 1990. Mommsen, W. The Age of Bureaucracy: Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974.

Какво представлява една криза, какво я поражда, какви са инструментите за влияние върху кризата и какво можем да очакваме? Това са въпроси, на които трудно може да се даде еднозначен отговор.

Под **криза** се разбира събитие с потенциал за широко разпространяваща се вреда, изискващо бързи ответни мерки от страна на правителството, координация между различни организации и понякога извънредни политически решения¹⁹. Съществуват и други алтернативни определения. Криза е:

- ✓ *вътрешно или международно положение, което носи в себе си заплахата за основните ценности, интереси или цели на въвлечените страни²⁰;*
- ✓ *съвкупност от бързо развиващи се събития, които нарастват в следствие на влиянието на дестабилизиращи сили в международната система или в някоя нейна подсистема, повишаващи се извън “обичайното” равнище (т. е. средното), следователно повишаващи вероятността от използване на сила вътре в системата;*
- ✓ *влошаване на отношенията между правителствата на две или повече суверенни държави в период на остър конфликт, различен от война, но в ситуация, когато съществува вероятност за заплахата от начало на война;*
- ✓ *променяща се ситуация, характеризираща се с повишено изостряне на отношенията между две или няколко противостоящи си страни, когато съществува висока степен на вероятност от начало на военни действия²¹;*
- ✓ *ситуация, която застрашава цели с висок приоритет, ограничава времето за вземане на решения, изненадва вземащите решения²²;*
- ✓ *ситуация, при която са застрашени човешкият живот, имуществото, околната среда или международната стабилност; обичайните процедури не са приложими за овладяването на ситуацията и може да са необходими допълнителни ресурси и подкрепа²³.*

Според Оксфордския речник на английския език криза е *жизненоважна или решителна фаза от развитието на някакъв процес, повратна точка и също състояние, при което настъпването на решителна промяна към следващо по-добро или по-лошо състояние е неизбежна.*

Във Военната доктрина (ВД) на Република България от 1999 г. се даваше определение и на понятието **военнополитическа криза** – *състояние на междудържавните отношения, при което съществува военна заплахата за суверенитета, независимостта и териториалната цялост на страната²⁴*. В чл. 16 от ВД се казваше, че при възникване на опасност от въвличане на Република България във военнополитическа криза или военен конфликт, военната заплахата за страната може да се прояви в:

¹⁹ За определението са използвани материали на Европейския център за изследвания в областта на сигурността “Джордж Маршал”, Германия.

²⁰ Вж. Handbook. “Generic Crisis Management”, издание на НАТО.

²¹ Вж. по-подробно Michael Brecher. A Study of Crisis, Published 1997; Crises in the Twentieth Century: Handbook of International Crises, Handbook of Foreign Policy Crises, Michael Brecher, Published 1988; Crisis, Conflict and Instability (Crises in the Twentieth Century, Vol 3), Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld, Published 1989; Crisis, Conflict and Instability (Crises in the Twentieth Century, Volume 3), M. Brecher, J. Wilkenfeld, Published 1989.

²² Определението е на Чарлз Херман.

²³ Определението е разработено от участниците в Прибалтийския семинар по управление на кризи, декември 1996 г., организиран от Европейския център за изследвания в областта на сигурността “Джордж Маршал”, Германия.

²⁴ Държавен вестник, бр. 34, 1999 г., чл. 15.

- *принуждаване към политически и други решения чрез заплахи за използване на военна сила;*
- *целенасочени нарушения на сухопътните и морските граници, на въздушното пространство на страната и провеждане на системни диверсионни и терористични действия;*
- *създаване на настъпателни групировки в близост до държавната граница;*
- *провеждане на информационни атаки от страна на чужда държава срещу национални стратегически системи.*

Избирайки някое от посочените определения, трябва да се има предвид, че разбирането за кризата е субективно – за всеки понятието има индивидуално значение. Една страна може да разглежда дадена ситуация като криза, докато за друга страна подобна ситуация може да изглежда по съвсем друг начин.

Понятията **мир** и **криза** трябва да се разглеждат като противоположни, а преходът от едното състояние към другото в голяма степен зависи от решенията, които се взимат от държавното ръководство на дадена страна.

Второто работно понятие, което трябва да се разгледа, е понятието **регулиране на кризи** (широка употреба е придобило и понятието управление на кризи, под което следва да се разбира *система от дейности с дипломатически, политически, икономически, военен, хуманитарен и друг характер, които имат за цел установяване на контрол върху кризисния процес и насочването му в желана от участниците в управлението посока*²⁵, но за целите на настоящото изследване ще използваме понятието регулиране на кризи – общоприето определение е *предварително проектирана система от мероприятия за прогнозиране, подготовка, смекчаване и предотвратяване на потенциални кризи и мероприятия, с които да се управлява и разреши една криза, ако тя възникне*²⁶. В широкия смисъл на понятието регулирането на кризи означава провеждането на комплекс от мероприятия по привеждането на ситуацията под контрол и намирането на правилен път за изход от създадалата се обстановка.

Регулирането на кризи е широк комплекс от практически мероприятия

Мероприятията за регулиране на кризи могат да бъдат: *събиране, обработка и оценка на постъпваща информация; анализ на обстановката; набелязване на цели за овладяване на кризата; разработка на варианти за ответни действия; сравнение на различните варианти и практическо претворяване на избрания вариант и т.н.*

При избора на подход за регулиране на кризи е необходимо да се познава т. нар. **жизнен цикъл на кризата**, на основата на който на всеки етап се набелязват мероприятия за нейното регулиране.

Кризата се счита за *сериозна*, ако заплашва първостепенни ценности и цели, ако е реална и е голяма по мащаб. Същевременно заплахата трябва да бъде неизбежна (неминуема). С течение на времето оценката на ситуацията може да се промени в резултат на непредвидени действия от страна на една или няколко държави или в резултат на определено развитие на събитията.

Много важен показател също е *интензивността на кризата*. Това понятие се различава от понятието *сериозност на кризата*. Възможна например е ситуация, при която кризата да

²⁵ За повече информация виж Boutros-Ghali, B. – Secretary General of the United Nations. An Agenda for Peace. Preventive Diplomacy, Peace-making and Peace-keeping. New York: The United Nations, 17 June 1992.

²⁶ За определението са използвани материали на Европейския център за изследвания в областта на сигурността “Джордж Маршал”, Германия.

бъде изключително сериозна, но с ниска интензивност. Възможна е и обратната комбинация.

Може ли въобще да се регулират кризите? Накратко отговорът е – да, ако се имат предвид три фундаментални правила:

1. Кризите са неизбежни.
2. За кризите трябва да се подготвим предварително, като разработим планове и процедури за тяхното регулиране.
3. Участието в регулирането на кризи е отговорност на всички. Във всяко министерство трябва да има структури, които да споделят отговорността за регулирането на кризи.

Кризите наистина са неизбежни. Въпросът не се свежда до това, ще бъде ли въввлечена страната ни в криза, а кога ще се случи това и какъв ще бъде мащабът на тази криза?

Няма еднакви кризи, но всички те имат няколко сходни характеристики (да опитаме да ги приложим към кризата с COVID -19):

- ❖ *неочакваност;*
- ❖ *недостиг на информация в най-важните моменти;*
- ❖ *събитията винаги изпреварват действията по регулирането на кризата;*
- ❖ *поставят се на изпитание жизнените интереси на страната;*
- ❖ *обстановката непрекъснато “нараства”;*
- ❖ *събитията се следят с голямо внимание от международната общественост, но и вътре в страната;*
- ❖ *съществува склонност към изпадане в паника;*
- ❖ *нарушава се нормалният процес на вземане на решения от ръководството на страната;*
- ❖ *отговорните за регулиране на кризата започват да акцентират върху планирането, вземането на решения и действия, които касаят само краткосрочни цели.*

Отново повтаряме, че няма еднакви кризи, но обществеността и средствата за масова информация неизменно съсредоточават своето внимание върху **три ключови въпроса:**

1. Кой е виновен?
2. В кой момент е било разкрито наличието на проблеми? Какви мерки са били предприети и какви мерки се осъществяват от момента на настъпване на кризата?
3. По какъв начин ще се защитят жизнените интереси на страната или каква ще бъде компенсацията в случай на тяхното нарушаване?

Много важно за регулирането на кризата са ефективните и енергичните действия в първите няколко часа от кризата. Тези действия могат да бъдат определящи за това дали кризата ще бъде кратка, или ще нанесе загуби, които ще оставят следи за дълго време.

Главните задачи за ефективното регулиране на кризи са свързани с две неща:

1. Наличието на детайлно изработен **план** за действие;
2. **Екип** от квалифицирани специалисти, които да действат в рамките на инструкциите, предвидени в плана.

За успешното регулиране на кризите всички ние трябва да изхождаме от положението, че кризите са неизбежни и винаги трябва да сме готови за най-лошото. Това не означава, че трябва да се превръщаме в параноици. Това означава, че трябва да следим и анализираме източниците на потенциални кризи (без да обръщаме внимание на мненията, че отсъствали каквито и да било причини за възникването на кризи).

Препоръки за действия в условията на криза

1. Разработете **план** за регулиране на кризи и поддържайте **екип** за действие.
2. Подгответе се за най-неблагоприятния вариант на развитие на събитията.
3. Вземете инициативата в свои ръце и бъдете източник на новости.
4. Съставете списък на полезни адреси.
5. Не изпадайте в паника.
6. Определете вида на кризата? Защо събитията са прераснали в криза? Кой определя ситуацията като кризисна (СМИ, общественото мнение, отделни групи, управляващите)? Кога за първи път ситуацията е била квалифицирана като кризисна?
7. Изучавайте постъпващата информация. Ако информацията в основни линии постъпва от СМИ, следва сериозно да се разгледа възможността за получаване на информация и от други източници.
8. Определете вашите най-важни потребители на информация и съсредоточете своята работа за тяхното целенасочено информироване.
9. Не се вълнувайте ако нямате готови и окончателни решения за регулиране на кризата. Не приемайте бързи и необмислени решения.
10. Започнете да осъществявате мероприятия за предотвратяване на ескалацията на кризата.
11. Опитайте се да направите оценка на ситуацията, като я разгледате от всички страни (не забравяйте, че всяка ефективна програма за регулиране на кризи съдържа изследователски компоненти). Ръководителите не трябва да гадаят какво е действителното състояние на нещата, те трябва да са информирани за всички аспекти на ситуацията.
12. Открийте и целенасочено информирайте за събитията вашите потенциални поддръжници. Те могат да бъдат много полезни в хода на кризата.
13. В периода на кризата съсредоточете вашите усилия изключително върху нейното регулиране.
14. Започнете да интегрирате кризата в обичайния ход на вашата ежедневна работа.
15. Направете пълен разбор. Имаште ли въобще предварително разработен план? Имаше ли екип от квалифицирани специалисти? Какви бяха задачите на всеки участник? Каква беше хронологията на събитията? Защо се стигна до тези събития? Какви са изводите? Внесете корективи за подобряване на готовността в случай на бъдеща криза (която, както многократно повторихме, е неизбежна).

На всеки етап от посочените действия ключово значение за успешното справяне със задачата има способността за извършване на обективен ситуационен анализ.

Разбира се съществуват и критични мнения за формите и методите за регулиране на кризи от политико-военен характер, както и такива, които поставят под съмнение тази

теория. Критичните мнения са резултат от някои недостатъци при опита преди всичко на международните организации, като ООН, ЕС и НАТО, да се справят с възникнали политико-военни кризи през последните двадесет години. В тази връзка бих искал да развия няколко основни тези:

1. *Съществуват рискове, които са потенциални заплахи за сигурността. Рисковете могат да се случат, а могат и да не се осъществят на практика.*

2. *Осъщественият риск за сигурността означава поява на заплаха.*

3. *Реализираната заплаха, в зависимост от нейния характер и мащаб, може да означава вече наличие на криза.*

4. *Осъществяването на процеса „риск – заплаха – криза“ означава, че поне един от въвлечените играчи не е в състояние да повлияе на процеса в степен, достатъчна да предотврати появата на криза.*

5. *Наличието на криза означава, че е много трудно тя да бъде управлявана или по-скоро, нека си го кажем направо – не е възможно да бъде управлявана.*

6. *От тази гледна точка, критиците на теорията за управление на кризи смятат, че действията в условията на криза едва ли могат да бъдат характеризирани като „управление“, а като противопоставяне и то остро противопоставяне и противоборство, чийто връх е въоръженият конфликт и войната.*

Въпреки критиките и някои неуспехи в опитите да се регулира дадена криза, аз мисля, че съществува обща теоретична рамка, която може да се прилага при управлението на конкретна политико-военна криза.

Ситуационният външнополитически анализ

Изхождайки от всички тези теоретични и методологически предпоставки, стигаме и до темата за ситуационния външнополитически анализ, която безспорно попада в споменатата по-горе поддисциплина на международните отношения, а именно - външна политика и политика за сигурност.

В рамките на тази тема могат да бъдат предложени три основни изследователски глави: *Основни категории и понятия за целите на политическия анализ; Теоретични модели и школи за политически анализ; и Практически аспекти на ситуационния външнополитически анализ в областта на сигурността.*²⁷

На проблема за ситуационния политически анализ има посветена голяма по обем литература. Важно е да се подчертае, че по същество това е политически анализ и от тази гледна точка се използва и прилага методологията на политическите и социалните науки.

Политиката е разгледана от три различни аналитични измерения – *публичното действие (public policy)*, измерението на самия *политически процес (politics)* и *институционалното измерение (polity)* и тя следва да се разбира само в рамките на променящия се обхват на тези три различни политически измерения.

Формулирани са няколко *основни тези* по отношение на ситуационния политически анализ:

- *Ситуационният политически анализ тематизира актуалното състояние на процеса на промените, свързани с влиянието, ценностите и интересите, като се вземат предвид всички обстоятелства и се отчете влиянието на политическите структури и случайните фактори;*

²⁷ Изложението е по горесцитираната монография на Кобуров, Тодор. Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността. Издателство „Кинг“, С., 2009 г. Вж и статията от същия автор „Практически аспекти на ситуационния външнополитически анализ“ на интернет-адрес: <https://money.bg/archive/prakticheski-aspekti-na-situatsionniya-vanshnopoliticheski-analiz-v-oblastta-na-sigurnostta.html> [Koburov, 2009]

- *Ситуационният политически анализ е флексибилен аналитичен метод с непостоянно съдържание. Тази непостоянност се усилва от това, че определянето на политическата ситуация зависи в голяма степен от съответните субективни ситуационни възприятия на участниците в политическия процес и на тези, които го наблюдават;*
- *Ролята на ситуационния политически анализ е от голямо значение, когато трябва да се направи оценка на възможностите за политическо действие, както и за оценка на възможностите за ограничаване на политическото действие. Той е предпоставка за анализ на дългосрочни политически процеси.*

Необходимо е да се подчертае, че ситуационният външнополитически анализ обикновено е свързан с решаването на определена **криза**. И за да формира различни алтернативи на политическо действие, ситуационният политически анализ трябва да съчетае комбинацията от различни отделни анализи на ситуацията. Особено значение за обективния ситуационен политически анализ имат следните елементи:

- *политическите позиции;*
- *различните интереси;*
- *потенциалът за упражняване на влияние;*
- *актуално доминиращите форми на процеса.*

Позициите на участващите в политическия процес актьори понякога могат да бъдат анализирани и да се достигне до тях с обикновени ежедневни техники (като например следенето на средствата за масова информация), но *за постигането на едно по-високо аналитично ниво, това може да се комбинира и с други методи на анализ от системата на социалните науки*. За достигането на такова ниво, не е достатъчно просто да се преразкажат изявленията, направени пред медиите. Необходимо е едно по-задълбочено вникване в *дългосрочните цели, мотивите и същностните интереси* на участващите политически актьори.

Анализът на потенциала за оказване на влияние е също съществен елемент от ситуационния политически анализ – на него би могло да бъде посветено едно отделно изследване.

Признавам, че един от най-трудните моменти е когато анализът на даден проблем се разглежда в развитие – т.е. когато стремежът е той да бъде разгледан като процес, още повече когато политическите актьори комуникират помежду си скрито. Ако този процес е публичен – използването на общоприетите качествени и количествени методи за анализ ще спомогнат за лесно достигане до позициите на актьорите. Но ако този процес е скрит - за един добър политически анализатор е важно да съчетае в себе си уменията, придобити от социалните науки, и същевременно да комбинира различни способности за достигане до качествена и обективна информация.

Съществуват *няколко основни изследователски стъпки при един стандартен ситуационен политически анализ*:

1. *Формулиране на предварителен вариант на дадената ситуация.*
2. *Набелязване на основните политически актьори, които имат потенциал за оказване на влияние върху ситуацията, както и по възможност идентифициране на тяхната зависимост от други актьори.*
3. *Достигане до политическите позиции на актьорите и свързване на позициите с актуалното състояние на ситуацията.*

4. Извеждане на основните доминиращи форми на процеса – т.е. опита да се набележат основни тенденции в развитието на процеса.

5. Оценка на действията на актьорите и набелязване на сценарии за развитието на обстановката.

Някои теоретични обобщения за целите на ситуационния външнополитически анализ

Може да бъде формулирано работно определение за *ситуационен външнополитически анализ* – това е изследване с цел подпомагане на процеса на вземане на политическо решение от висшето държавно ръководство при избора на определена външнополитическа позиция в условията криза.

Ситуационният анализ се занимава с мониторинг на всички аспекти на конкретна външнополитическа ситуация – икономически, политически, военни и др., които могат да повлияят върху националната сигурност и националните интереси на държавата. Всеки ситуационен анализ трябва да завършва с *изводи, оценки и прогнози за развитието на обстановката*.

Процесът на ситуационен анализ се свързва със следните основни елементи:

1. Определяне на темата.
2. Събиране на необходимата информация от колкото се може по-разнообразни източници и изследване чрез методологията за анализ от обществено-политическите науки.
3. Анализ на съществуващите модели и изготвяне на вероятни прогнози, които могат да се получат от избора на определени алтернативи.
4. Сравняване на алтернативните модели с оглед на получените от тях прогнози и резултати.
5. Формулиране на изводи и оценки, като се използва цялата налична информация за заключения, препоръки и прогнозни сценарии за развитието на обстановката.
6. При необходимост, би могло след известен период да се направи и проверка на обективността на така формулираните изводи и прогнозни сценарии.

Примерни форми за аналитични документи, използвани от Министерството на отбраната на Република България по време на кризите в Косово (1999 г.) и в Република Македония (2001 г.)

Дългосрочен анализ – като се има предвид, че конкретно разглежданото звено за информация и анализ, какъвто бе Ситуационният център на Министерство на отбраната (СЦ-МО), не е от системата на научни академични звена, които извършват фундаментални и дългосрочни изследвания – времето за изготвянето на подобен анализ е ограничено на не повече от 6 месеца и съдържа около 35-40 страници, които са оформени съгласно научните изисквания в областта на социалните науки.

Изследване, посветено на конкретен проблем или случай - Доклад – тук трябва да отбележим (а това важи и за гореспомнатото изследване), че тези документи могат да бъдат плод както на индивидуална, така и на групова изследователска работа. Обемът на такъв тип документ е около 20-30 страници и се изготвя за срок от не повече от 3 месеца.

Сравнително изследване или т.нар. „сравнителен анализ” – обикновено в един такъв документ се обобщава и сравнява опитът на други държави по дадената проблематика. Подобно изследване има обем от около 5-10 страници и се изготвя в рамките на около един месец.

Справката е изследване, в което могат да участват един-двама експерти в рамките на до 1 месец, като изготвят документ в обем от около 3-5 страници.

След важни събития, мероприятия, учения или тренировки би могло да се изготви т.нар. доклад за резултатите. Той се изготвя в рамките на около 1 месец и има обем от около 10-15 страници. Подобни документи са били изготвяни от СЦ-МО след края на кризите в Косово през 1999 г. и след кризата в Р Македония през 2001 г. Много ценен опит в тази посока имат и изследователско-образователните звена в НАТО като училището на НАТО в гр. Оберамергау, ФР Германия, и Колежа на НАТО в гр. Рим, Италия.

Сценарии за развитие на обстановката – това са изследователски продукти, които имат прогностичен характер и разглеждат специфични проблеми. При тях не е необходимо да се фиксира срок и обем.

За изследователски нужди много често се формират симулационни експериментални групи на модулен принцип, които за определен период от време, който може да бъде от 1 седмица дори до 6 месеца разиграват специфичен случай, резултатите от който се обобщават в документ в обем 10-15 страници.

Като вариант на горния случай се явява т.нар. *Групова дискусия* или *Brainstorming Event* – тя се използва, когато трябва да се дискутира даден проблем и целта е да се съберат на едно място за кратък период от време всички експерти, работещи по тази проблематика. При този вариант целта е не да се достигне до определен завършен документ, а да се изложат различни гледни точки и да се стимулира дискусията по дадена проблематика, което да доведе впоследствие до ефективна работа на всеки отделен експерт в областта, по която работи.

Актуални предизвикателства пред международните отношения: случаят с кризата при разпространението на заболяването COVID - 19

По тази тема тепърва ще се правят анализи, изводи и поуки. Аз бих споделил само някои първоначални мисли в контекста на необходимостта от интердисциплинарен научен подход при изследването на международните отношения и прилагането на ситуационния външнополитически анализ, при който се търси отговор на един основен въпрос: *как да се управлява една криза?*

На 12.03. т.г., в разгара на кризата с коронавируса в Европа, в българската преса бе преведена и препечатана статия на автора Томаш Пуейо (Томас Пуеуо)²⁸. Струва ми се, че тази статия беше от съществено значение, довело до бързото предприемане на мерки от властите и дори до обявяването на извънредно положение в България (13.03.2020 г.). Статията е класически пример за интердисциплинарно изследване в условията на многонационална криза и в нея авторът²⁹ прави анализ на основата на математически модели какви са основните проблеми при разпространението на вируса, но и по-важното – излиза с конкретни предложения за това какви мерки да предприемат властите в най-засегнатите страни.

В статията се прави разграничението, на което обърнахме внимание в началото, че международните отношения, както и всички други социални отношения трябва да се разглеждат и анализират в *ПРОЦЕС И РАЗВИТИЕ*. А при това положение, реалното състояние на нещата винаги изпреварва представите и знанията на участниците в събитията.

Томаш Пуейо илюстрира този процес с графика, при която показва разминаването между това, което знаят властите, и действителното състояние на ситуацията, свързана с разпространението на вируса. Той анализира много подробно действията на китайските

²⁸ Вж интернет-страницата: <https://www.mediapool.bg/koronavirusat-tryabva-da-se-deistva-vednaga-news304539.html>

²⁹ В края на статията се прави уточнението, че Томаш Пуейо е автор в американското онлайн издание Medium. Специализирал поведенческа психология в Станфордския университет.

власти в Ухан, като прави извода, че след въведените драконовски мерки (23.01.2020 г.) на блокада – процесът на възникването на нови случаи на заразени с коронавирус се забавя.³⁰

Същевременно, подчертава авторът, страни като Южна Корея, Италия и Иран (към 12.03.2020, когато се публикува статията) са имали достатъчно време, за да се поучат от действията на китайските власти в Ухан, но те не са го направили. Проблемът е в класическата дилема на социалните науки – вие имате знания и представи за социалната действителност, но това не е истинската действителност. Според автора обаче има начин да се стигне до истинското положение на ситуацията, като затова се ползват математически модели.

Пуейо използва за своите изводи и оценки също така и модели и подходи на американския вирусолог Тревър Бедфорд с уточнението, че нито един от тези подходи за изчисление на разпространението на заразата не е идеален, но всички водят до едно послание – *броят на заразените е много повече от официално откритите*. Тук няма да се спирам на конкретните данни – статистиката, изводите и поуците от тази може би най-голяма многонационална криза на 21 век, тепърва ще се търсят и намират. Важното е, че Пуейо прави няколко важни извода, които формулира като призив за действие към властите:

- *бързото предприемане на мерки за блокада драстично намалява смъртните случаи - 10 пъти;*
- *социалното дистанциране е най-простото нещо, което всеки може да направи – и то веднага;*
- *политиците могат да допринесат за ограничаване и смекчаване на пандемията, която с тях и без тях, така или иначе се разпространява.*

Сдържането гарантира, че всички случаи са идентифицирани, контролирани и изолирани. Сингапур, Хонконг, Япония или Тайван се справят много добре в това. Те много бързо ограничават хората, които влизат, идентифицират болните, незабавно ги изолират, използват тежки предпазни средства, за да защитят здравните работници, проследяват всичките им контакти, поставят ги под карантина.... Това работи изключително добре, когато сте подготвени и го правите рано, и не е необходимо да разрушавате икономиката си, за да го направите“³¹. Тези мерки, както посочва авторът, не са били предприети от западноевропейските държави и затова той препоръчва преминаване към следващото ниво – *блокиране на социалните контакти, както и затваряне на фирми, магазини и училища*.

Формулата е „... колкото по-лошо е положението ви, толкова по-тежко трябва да бъде социалното дистанциране. Колкото по-рано наложите тежки мерки, толкова по-малко време ви е необходимо да ги спазвате и по-малко хора ще се заразят. Това трябваше да направи Ухан. Това е принудена да стори Италия“³²

Подобни статии на учени, а и не само на учени – на журналисти, на експерти от определени области, могат да имат решаващо значение за запазването на живота на стотици хиляди и милиони хора. Те са показателни, че в условията на многонационална криза, решенията трябва да се взимат бързо и адекватно на ситуацията, но е необходим и ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРЕН ПОДХОД за справяне с кризисната ситуация.

Заклучение

Актуалните проблеми и предизвикателства пред международните отношения изискват преосмисляне и преориентиране както на научните методи, така и на самите учени, търсещи

³⁰ Вж пак там.

³¹ Вж пак горепосочения интернет-източник.

³² Вж пак там.

решения на такива фундаментални проблеми като: проблема за войната и мира, справянето с нетрадиционните заплахи за сигурността и управлението на многонационални кризи от различен характер и интензитет.

Съвременните проблеми в международните отношения поставят не само изследователите, но и управляващия елит пред нови предизвикателства за намиране на решения на обществените и политическите проблеми, изискващи комплексни мерки и интердисциплинарен научен подход.

Социалните отношения винаги трябва да се разглеждат и анализират в *ПРОЦЕС И РАЗВИТИЕ*, което извежда на преден план въпроса за методологията при конструиране на социалния анализ и за познания в областта на различни науки – като се започне от *философията, социологията, икономиката, политологията, и се стигне до историята, археологията, антропологията, правото* и т.н.

Днес ставаме свидетели на нарушаването на политическите, социалните и гражданските права на човека, било то чрез политически натиск от най-различен вид или чрез предизвикването на конфликти, бедствия, миграционни вълни и противопоставяне от най-различен характер. За да бъде намерен отговор на тези проблеми, е необходимо съчетаването на методологичните подходи на различни науки.

Шансът да се направи обективен ситуационен анализ на съвременните проблеми на международните отношения и международната политика е не като се ограничават изследователските опити на представителите на една или друга научна дисциплина, а като се търсят пресечни точки между тях и обединяване на усилията на различните изследователи за споделянето на обективни оценки и изводи.

В процеса на познание и преориентиране трябва да бъдат включени не само учени, но и журналисти, експерти от определени области, които да осъзнаят своята голяма отговорност за опазването на сигурността и живота на стотици хиляди и милиони хора. Ние днес все по-често ще се изправяме пред лицето на многонационални кризи от различен характер, при които трябва да се вземат бързи и адекватни решения за справяне с кризисната ситуация.

Проблемите, свързани с управлението на многонационални кризи, особено след кризата с коронавируса, ще бъдат най-голямото предизвикателство в областта на международните отношения и сигурността през XXI век.

ПРИЛОЖЕНИЕ:

Решаване на практическа задача – документален филм на Италианската държавна телевизия RAI-3 за кризата с COVID-19.

Филмът е достъпен на интернет-страницата:

<https://www.facebook.com/DokumentalniFilmi/videos/1145943682422746/UzpfSTewMzA1MDE2NTQ6MTAyMTg4MTI1NjcyNzg1MDE/>

Моля отговорете накратко на следните въпроси, като внимателно проследите развитието на кризата от документалния филм:

1. *Какви грешки допусна управата на болницата в Алцано?*
2. *Как оценявате рекламния клип на работодателската организация „Конфиндустрия Бергамо“?*
3. *Как оценявате действията на властите в Италия за справяне с кризата на НАЦИОНАЛНО И ОБЛАСТНО ниво?*
4. *Каква е разликата в мерките, които взимат властите в областите Венеция и Ломбардия?*

БИБЛИОГРАФИЯ

Boutros-Ghali, B. – Secretary General of the United Nations. An Agenda for Peace. Preventive Diplomacy, Peace-making and Peace-keeping. New York: The United Nations, 17 June 1992

Brecher, Michael. A Study of Crisis, Published 1997.

Crises in the Twentieth Century: Handbook of International Crises, Handbook of Foreign Policy Crises, Michael Brecher, Published 1988.

Crisis, Conflict and Instability (Crises in the Twentieth Century, Vol 3), Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld, Published 1989.

Deutsch, Karl W. Staat, Regierung, Politik, Freiburg, deutsche Ausgabe 1976.

Fetscher, Iring. Politikwissenschaft. Begriffe Analysen Theorien. Ein Grundkurs. Hamburg, 1990.

Fifty Key Thinkers in International Relations, second edition, Martin Griffiths, Steven C. Roach and M. Scott Solomon, Routledge, 2009.

Handbook. “Generic Crisis Management”, издание на НАТО.

Hedley Bull, The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics, Columbia University Press, 1977, както и трудовете на Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane and Stephen D. Krasner.

Klaus von Beume, Ernst-Otto Czempel, Peter Graf Kielmansegg, Peter Schmoock. Politikwissenschaft – eine Grundlegung. 1987.

Mommsen, W. The Age of Bureaucracy: Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974.

Muenkler, Herfried (Hg.), Politikwissenschaft Ein Grundkurs, Reinbek bei Hamburg, 2. Auflage August, 2006.

Schubert, Klaus. Politiklexikon, Bonn, 2007.

Stiven Lukes (ed.). Power. New York Univ. Press 1986 и студията в същия сборник на Talcott Parsons, Power and the Social System.

Бонифас, Паскал, Съвременната геополитика, С., 2007. [Bonifas, Paskal, Savremennata geopolitika, S., 2007.]

Бояджиева, Надя, Автореферат на дисертационен труд на тема: „Международните отношения в периода на Студената война“, Варна, 2017 [Boyadzhieva, Nadya, Avtoreferat na disertatsionen trud na tema: „Mezhdunarodnite otnoshenia v perioda na Studenata vojna“, Varna, 2017]

Бояджиева, Надя, Международни отношения, Издателство „Албатрос“, 2017, както и изследване на проф. Н. Бояджиева, реализирано за Smith Richardson Foundation, USA. Вж също така следните студии и статии на проф. д.ю.н. Надя Бояджиева: Науката за международните отношения в съвременния свят. – Годишник на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, том XXI, Варна, 2015, стр. 165-188; Митове и реалности в международните отношения през XX век. В: История, митология, политика. Съст. Д. Колева, К. Грозев, С., 2010, УИ „Св. Климент Охридски“, стр. 330-334; Международните отношения и сродните социални и хуманитарни науки. В: “Studia Juris”, изд. на Юридически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, кн.2, декември 2016, стр. 1-14. [Boyadzhieva, Nadya, Mezhdunarodni otnoshenia, Izdatelstvo „Albatros“, 2017, „Chernorizets Hrabar“, tom XXI,

Varna, 2015, str. 165-188; Mitove i realnosti v mezhhdunarodnite otnoshenia prez NH vek. V: Istoria, mitologia, politika. Sast. D. Koleva, K. Grozev, S., 2010, UI „Sv. Kliment Ohridski“, str. 330-334; Mezhhdunarodnite otnoshenia i srodnite sotsialni i humanitarni nauki. V: “Studia Juris”, izd. na Yuridicheski fakultet na PU „Paisiy Hilendarski“, kn.2, dekemvri 2016, str. 1-14.]

Вебер, Макс, Ученият и политикът, С., 1993 [Veber, Maks, Ucheniyat i politikat, S., 1993]

Видин, Благой. Международно публично право обща част, С., 1999. [Vidin, Blagoy. Mezhhdunarodno publichno pravo obshta chast, S., 1999.]

Владикин, Любомир. Общо учение за държавата. С., 1992. [Vladikin, Lyubomir. Obshto uchenie za darzhavata. S., 1992.]

Георги Стефанов, Благой Видин, Юлия Захаријева, Пламен Пантев, Международни отношения. Международно право. Дипломатия (кратка енциклопедия), Издателство Сиела, 2001. [Georgi Stefanov, Blagoy Vidin, Yulia Zaharieva, Plamen Pantev, Mezhhdunarodni otnoshenia. Mezhhdunarodno pravo. Diplomatsia (kratka entsiklopedia), Izdatelstvo Siela, 2001.]

Гергова, Диана, Гетите, които обезсмъртяват. Откритията в духовната и политическата столица на Гетите „Даусдава-Хелис“, Издателство „Захарий Стоянов“, 2019. [Gergova, Diana, Getite, koito obezsmartayavat. Otkritiyata v duhovnata i politicheskata stolitsa na Getite „Dausdava-Helis“, Izdatelstvo „Zahariy Stoyanov“, 2019.]

Гълбрайт, Джон Кенет. Анатомия на властта. С., 1993. [Galbrayt, Dzhon Kenet. Anatomia na vlastta. S., 1993.]

Дал, Робърт. Съвременният политически анализ. С., 1996. [Dal, Robart. Savremenniyat politicheski analiz. S., 1996.]

Джоузеф Най младши, Бъдещето на силата, ВИ, 2013. [Dzhouzef Nay mladshi, Badeshteto na silata, VI, 2013.]

Дипломатия, изд. на Дипломатическия институт на МВнР, 1/2008. [Diplomatsia, izd. na Diplomaticheskia institut na MVnR, 1/2008.]

Дойков, Йордан, Методологическо конструиране в социалния анализ, Том 1. За познанието, опита и практиката, Издателство „Парадигма“, София, 2019. [Doikov, Yordan, Metodologicheskko konstruirane v sotsialnia analiz, Tom 1. Za poznaniето, opita i praktikata, Izdatelstvo „Paradigma“, Sofia, 2019.]

Жак Атали и Марк Гийом. Икономиката на свобода, С., 1994. [Zhak Atali i Mark Giyom. Ikonomikata na svoboda, S., 1994.]

Йордан Големинов и Страхил Червенков, Дипломатически анекдоти и афоризми, Хомо Футурис, София, 1997. [Yordan Goleminov i Strahil Chervenkov, Diplomaticheski anekdoti i aforizmi, Homo Futuris, Sofia, 1997.]

Кобуров, Тодор, Международни отношения и международна политика в региона на Югоизточна Европа: Разпадане на СФР Югославия и установяване на дипломатически и консулски отношения на Р България с Босна и Херцеговина (studia) в: Научни трудове на Института за държавата и правото, том XI, Актуални правни проблеми, под общата редакция на проф. д.ю.н. Цветана Каменова, София, 2015 г., съставители: проф. д-р Ирена Илиева и доц. д-р Тодор Кобуров. [Koburov, Todor, Mezhhdunarodni otnoshenia i mezhhdunarodna politika v regiona na Yugoiztochna Evropa: Razpadane na SFR Yugoslavia i ustanovyavane na diplomaticheski i konsulski otnoshenia na R Bulgaria s Bosna i Hertsegovina (studia) v: Nauchni трудове на Instituta za darzhavata i pravoto, tom XI, Aktualni pravni проблеми, pod obshtata redaktsia na prof. d.yu.n. Tsvetana Kamenova, Sofia, 2015 г., sastaviteli: prof. d-r Irena Ilieva i dots. d-r Todor Koburov.]

Кобуров, Тодор, Практически аспекти на ситуационния външнополитически анализ“ на интернет-адрес:<https://money.bg/archive/prakticheski-aspekti-na-situatsionniya-vanshnopoliticheski-analiz-v-oblastta-na-sigurnostta.html> [Koburov, Todor, Prakticheski aspekti na situatsionnia vanshnopoliticheski analiz“ na internet-adres: <https://money.bg/archive/prakticheski-aspekti-na-situatsionniya-vanshnopoliticheski-analiz-v-oblastta-na-sigurnostta.html>]

Кобуров, Тодор, Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността, 2009, ИК „Кинг“. [Koburov, Todor, Situatsionen vanshnopoliticheski analiz v oblastta na sigurnostta, 2009, ИК „King“.]

Кобуров, Тодор. „Опитът на Словения в справянето с мигрантската криза: изводи, поуки и някои въпроси на дискриминацията“ в: Защита срещу дискриминацията: правна уредба, проблеми и тенденции. Сборник с доклади на национална научна конференция, 8 юни 2018 г., Икономически университет – Варна, изд. къща Стено. [Koburov, Todor. „Opitat na Slovenia v spravyaneto s migrantskata kriza: izvodi, pouki i nyakoi vaprosi na diskriminatsiyata“ v: Zashchita sreshu diskriminatsiyata: pravna uredba, problemi i tendentsii. Sbornik s dokladi na natsionalna nauchna konferentsia, 8 yuni 2018 g., Ikonomicheski universitet – Varna, izd. kashta Steno.]

Леонтиев, Василий. Есета по икономика, С., 1994. [Leontiev, Vasiliy. Eseta po ikonomika, S., 1994.]

Леонтиев, Василий. Есета по икономика. С., 1994 [Leontiev, Vasiliy. Eseta po ikonomika. S., 1994]

Машев, Димитър. Дипломатическо право. С., 1992. [Mashev, Dimitar. Diplomaticheskovo pravo. S., 1992.]

Международные отношения и внешнеполитическая деятельность России, под общ. Редакции проф. д.п.н. Проскурин, С. А., М., 2004. [Mezhdunarodnyie otnoshenia i vneshnopoliticheskaya deyatelnost Rossii, pod obsht. Redaktsii prof. d.p.n. Proskurin, S. A., M., 2004.]

Методиев, Калоян, Словения и мигрантската криза 2015–2016 г., сп. Геополитика на 18.03.2018 г. Интернет-адрес: <https://www.geopolitica.eu/aktualno/2765-sloveniya-i-migrantskata-kriza-2015-2016>[Metodiev, Kaloyan, Slovenia i migrantskata kriza 2015–2016 g., sp. Geopolitika na 18.03.2018 g. Internet-adres: <https://www.geopolitica.eu/aktualno/2765-sloveniya-i-migrantskata-kriza-2015-2016>]

Пантев, Пламен, Центрове на сила в международните отношения и проблемът за поляритета през XXI век УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2014. [Pantev, Plamen, Tsentrove na sila v mezhdunarodnite otnoshenia i problemat za polyariteta prez XXI vek UI „Sv. Kliment Ohridski“, S., 2014.]

Попов, В.И., Современная дипломатия. Теория и практика. Дипломатия – наука и изкуство: Курс лекций. – 2-е изд., М.: Междунар. Отношения, 2004. [Popov, V.I., Sovremennaya diplomatia. Teoria i praktika. Diplomatia – nauka i izkustvo: Kurs lektsiy. – 2-e izd., M.: Mezhdunar. Otnoshenia, 2004.]

Сборник публични лекции, 2005, изд. на Дипломатическия институт на МВНР на Р България. [Sbornik publichni lektsii, 2005, izd. na Diplomaticheskia institut na MVnR na R Bulgaria.]

Семов, Минчо. Политиката – теория и история. С., 1984. [Semov, Mincho. Politikata – teoria i istoria. S., 1984.]

Стефанов, Георги, Теория на международните отношения, УИ „Св. Климент Охридски“, С., 1993. [Stefanov, Georgi, Teoria na mezhdunarodnite otnoshenia, UI „Sv. Kliment Ohridski“, S., 1993.]

Тиен, Мариана Малинова, Българо-китайски отношения в съвременния период, ИК „Гутенберг“, С., 2015. [Tien, Mariana Malinova, Balgaro-kitayski otnoshenia v savremennia period, IK „Gutenberg“, S., 2015.]

Фелтъм, Ралф Джордж. Дипломатически наръчник. С., 1995. [Feltam, Ralf Dzhordzh. Diplomaticheski narachnik. S., 1995.]

Фотев, Георги, История на социологията, том втори, С., 1993. [Fotev, Georgi, Istoria na sotsiologiyata, tom vtori, S., 1993.]

Фридман, Милтън. Икономическата и политическата свобода. Панорама, год. XIII, кн. № 1, 1992. [Fridman, Milton. Ikonomicheskata i politicheskata svoboda. Panorama, god. XIII, kn. № 1, 1992.]

Янков, Александър. Организация на обединените нации, С., 1965 г. [Yankov, Aleksandar. Organizatsia na obedinenite natsii, S., 1965 g.]